

Noviji hrvatski pripovjedači.

Za »Ljubljanski Zvon« napisao

Milan Marjanović.

staknuo sam već u ovom listu kako su našoj literaturi doniele osamdesete i devedesete godine obilna ploda, novog života, samostalnih pisaca i kako je u tom razdoblju literatura osvojila nova polja i dobila nove vidike i nove zadatke. Govorio sam na ovom mjestu već i o razvoju hrvatskog realizma u pripovjetci, kako ga markiraše prvaci našeg romana i pripovjesti: Kovačić, Gjalski, Kozarac i Leskovar. Ali osim ovih glavnih reprezentanata imade još dobar broj ostalih pripovjedača, koji čine onoj četvorici temelj, u kojima se je naš realizam možda još čišće (i ako ne umjetničkije) istaknuo nego u njima. Osim toga su ti pisci vrlo interesantni za naš i literarni i kulturno-društveni život i radi nekih drugih stvari. Ovaj drugi, brojniji niz pisaca pripovjesti razlikuje se od onih reprezentanata ponajviše time što su donjekle specijaliste. Dočim su Kovačić, Gjalski i Leskovar, a u mnogom (osobito u novije doba) i Kozarac ostali općenitije pojave našega narodno-društvenoga života, ili da bude još tačnije rečeno, dočim su oni pojedinim pojavama i karakterima dali tipične crte i bavili se generalnijim problemima, ovi su ostali realiste odabrali specialne tipove ili krajeve ili slojeve za svoj studij. Neću ni malo da time kažem da su ti specijaliste umjetnički slabiji od onih prvih, ima ih dapače koji i natkriljuju umjetničkom obradom svojih sujeta nekoje od »predstavnik«. Studij ovih pisaca je isto tako interesantan, kao što je i važan uz studij predstavnika. Osim toga pokazuju ovi pisci toliku raznolikost i toliku udubljenost u svoje predmete, a ujedno i dobar opažalački dar, da sa stanovišta kulturno-socijalnoga postaje njihov rad velevažan.

U novijoj hrvatskoj pripovjetci opažamo kao temeljnu značajku — decentralizovanje, gotovo lokalizovanje. Taj sam pojav nastojao osvijetliti i ocjeniti drugdje (u ovogod. »Nadi«), a ovdje ću ga samo konstatirati. Gotovo svaki kraj ima svoga pripovjedača, koji iznaša najznačajnije pojave svoga kraja. Ali svima je ipak zajednička jedna crta: svi (gotovo bez iznimke) crtaju našu narodnu društvenu a ponajpače ekonomsku krizu. Svi crtaju kako naš čovjek patriarhalno odgojen pada u novim prilikama, koje doniša novo doba, i kako

im se naš čovjek ne može da pravo prilagodi. Ti pisci crtaju tu krizu nepristrano, ali oni većinom stoje na strani onoga, kojega prilike ruše, vezani uz njega vezama samilosti ili simpatije. Malo ih ima, koji crtaju »nove ljude« ili one koji nastoje da tu krizu prevladaju i zlo prebole. Osim toga je naš realizam znatan korak naprijed u tome, što je bacio ad akta one kojekakove šablonske i blijede grofove i barune, s kojima je operirala naša starija drama i pripovjetka. Noviji se pripovjedači bave građanskim i seljačkim stalešem. Ali i tu moramo učiniti neku razliku: dočim su se opisivači građanskog, srednjeg staleša emancipirali više manje od šablone, crtači sela i seljaka su mnogo trpili na folklorističkoj maniji, ali se nekoji znali i toj mani da otmu. Prema tome je naravno, da mora biti ta realistička pripovjest raznolika i bujna. Ima među tim piscima artista, fiziognomista, psihologa, sociologa i didaktičara. I ako ne stoje svi ti pripovjedači bilo s kojega gledišta na jednakoj visini, ipak su svi važni, jer po njima više manje upaznajemo kolorit, prilike i tipove pojedinih krajeva, oni nadomješćuju donjekar sociološku literaturu, oni proučavaju ili iznašaju svoj okoliš, te nam pružaju više manje izpravnu i ako ne uvijek svestranu sliku našega narodnog života i raznih oblika u kojima se javlja naša novovjeka kriza. I u tome je najveća važnost našega realizma. Ali taj realizam nije hladan, nego pun čuvstva, nekako liričan, često sentimentaln, a pisci su gotovo uvijek idealiste. I tako se tu spaja obično (ne uvijek) realistična (više manje) metoda sa idealnim tražbinama. Taj spoj, ili bolje reći taj sukob realnoga života sa idealizmom nazora na svijet u pisaca radja onom preosjećajnom melanholijom, u našoj literaturi tako značajnim pojavom. Nije to pesimizam, nego je to neka turobnost, bez titanizma, bez borbe, bez da se pretvori u aktivnost bilo koje ruke. I za to su sve naše pripovjetke u glavnom velike elegije. Suhih, objektivnih naturalista, verista ili »konsekventnih realista« nema u hrvatskoj literaturi ili ih ima samo djelomično. Pitanje umjetničke forme nije bilo u nas nikada tako akutno kao n. pr. u Njemačkoj, a isto tako nije ni pitanje idejnoga smjera, pitanje »škole«, tako zokupljalo kao što u Francuskoj. Naš realizam je originalnog teoretizovanja dao vrlo malo. Nekoliko Zolinih teza, nešto Taine, malo više Brandes, ali najviše pako Rusi — to so bili učitelji. Prevoda francuskih realista i naturalista nije gotovo ni bilo, ali je zato ruska beletristika gotovo poplavila i listove i ostale edicije. Biti će tome i taj uzrok, što su naše prilike veoma analogne ruskima, što smo mi Rusima vrlo blizu. Ali uza sve to dobro, naš realizam nije iznio

mного velikih muževa, i ako je iznio sileziju dobrih talenata. Moramo razlikovati dvije grupe pripovjedača: stariju grupu iz osamdesetih godina i mladju iz devedesetih. Starija je grupa bila nekako ukočenija, hladnija ili ako hoćete konsekvantnija, dočim je mladja prisvojiv si realističku tehniku kao nešto sasma naravnoga, pošla da ju prilagodjuje individualitetu pojedinih autora. Noviji su autori gibkiji, gladji i slobodniji.

U početku osamdesetih godina javilo se mnogo mladjih pripovjedača. Pisali su u »Hrvatskoj Vili« i »Balkanu«. Ali od tih so ostali do danas radini i važni (osim Kumičića i Kovačića, o kojima sam već govorio) još i Tordinac, Draženović Josip, Gjuro Turić i Novak Vjenceslav, dočim je po strani stajao svakako najveći talenat ovih specialista Ivo conte Vojnović. Od ovih pisaca su svi gotovi u svojem razvoju već u osamdesetim godinama, jedino se Novak nešto više produbio u devedesetim. Devedesete godine donajaju opet novu četvu pripovjedača medju kojima se ističu osobito Vladimir Borota, Branimir Livadić, A. G. Matoš, Osman-Aziz, Edhem Mulabdić, Car-Emin, Ivo Cipico, supruzi Lovretić i. t. d.

Ivo Vojnović, stajao je valjda jedini od naših pisaca pod direktnim uplivom francoskoga naturalizma, osobito pako Flauberta, onoga genialnoga naturaliste, koji je kazao, da je »život samo jedna iluzija koju treba opisati« -- i ništa više. Tu hladnoću je Vojnović naučio od velikoga pisca »Salamboa« i »Iskušavanja sv. Antona« ili još bolje rečeno: Vojnovićevom ponosnom aristokratizmu dubrovačkom prijaio je hladni Flaubert, koji nije dao maha svojim osjećajima nego ih zguščivao u slike, u scene, u svoj velebnj, mirni stil. I tako je postao Vojnović najdotjeraniji stilista novije pripovjetke. Otmjenost, salonski ton, plastičnost njegovog govora, skladnost pojedinih perioda, mir u opisivanju, svladavanje samoga sebe, to su sve biljege tog osebnog aristokrate. Vojnović je pisac spor, izdao je u dvadeset godina tekao jednu knjigu pripovjesti (»Perom i olovkom«), jednu veću pripovjest (»Ksanta«) i tri drame (»Psihe«, »Ekvinokcij« i »Trilogija«). Vojnović je i u umjetnosti ostao patricij, gospar. On se suzdržava, obuzdava, hoće da bude tvrd i mrzi profanost, frazu i brbljavost. On zapinje osjećaje da se napnu i zgusnu i prodube. On daje samo ekstrakt, kvintesencu svojih opažanja i osjećaja, nije nikada subjektivan. Za njega je umjetnost izraz višega života, ona je smisao života za one, koji joj se posvete i za to ju toliko cijeni, neće da zasipava to blago, čuva ga dok iskristalizuje u njegovoj duši valjano djelo. Ali on nije prikazao u svojim

djelima kakovih velikih zgoda i ljudi, on je iznašao najprije kozmopolitske tipove, generalne ideje, dočim je kasnije prešao na rodno tlo, tlo svog hiljadugodišnjeg, gordog Dubrovnika, ali njegovi junaci su bili uvijek obični ljudi. Tek su duše tih ljudi tvrde i ponosne, aristokratske. Njegovi junaci su veliki po načinu, kojim oni snose muke života, a Vojnović je velik po načinu kojim on te ljude opisuje. Tendencije u njega nećemo naći, sav se njegov život i duh pretvara u umjetnost, koja ne trpi drugih profanih primjesa. Njegov je talenat konstantan, nije mnogo ni napredovao, ali nije nazadovao. Njegove su radnje kabinetski radovi prvoga reda, ali za široki forum nisu. Vojnović se nije nikada miešao u naše dnevne razpre i bojeve, on je od prvoga početka do danas ostao apartan, hladan, oseban.

Što se mirnoće tiče, može se uz Vojnovića spomenuti Josip Draženović. Izdao je tek jednu knjigu crtica još u polovici osamdesetih godina, ali je za to razasuto dosta njegovih većih i manjih radnja po »Hrv. Vili«, »Balkanu«, »Viencu« i »Nadi«. On ne zauzima reć bi prama svojim sujetima nikakovo stanovište, opisuje sve jednakom nonšalansom, iznaša sve nekako bezbrižno, gotovo blazirano, često mrzovoljno i cinično. Ni on kao ni Vojnović čini se da ne daju umjetnosti nikakove velike misije u životu i društvu, ali ju ipak smatraju nečim najotmjerenijim i najvišim. Ali dočim je Vojnović najveću pažnju posvetio stilističkoj obradbi, dotle je Draženović izvrstan fiziognomista. Njegove su radnje virtuozni akvareli, dočim su Vojnovićeve radnje pomno izradjeni pasteli. Draženović je uzimao za gradju svojim radjama većinom gornju krajinu i njenu inteligenciju, a on je i sam radan krajišnik. Rekao bi da je to uzrokom, što nema u njega ništa sentimentalnoga, što ne trpi nikakovih pretjeranosti niti zanašanja. Kao što nije preosjećajan, tako isto ne voli ni ideologije i filozofiranja. U jednoj svojoj crtici (»oni su divanili . . .« u »Viencu« g. 1885.) izrugava se onima koji mudruju i filozofiraju, a onda završuje ovim značajnim riječima: »Čemu? — Zašto da pitamo! — — Poslije? — Što nas briga! Odatle te, besćutna starice filozofijo? mani suhonjavu ruku od koprene nedoglednih časa, štono krije otajno sbilju naše koljevke zemlje! Tvoje ukočeno, misaono oko kobno zuri u mladahnu dušu, u povodu ledene ti ruke, bezutješan je put kroz pustaru znanja. Što hasne sve te nedohodne niti tvojega umovanja, što uvriedi leden drhtaj s vječnog prispodabljanja! Pusti nas! Tvoje grudi prazne su i strane; dotakni se majke zemlje, čovječe Anteju, ta tude je sve za te; na njoj, na

majci zemlji samo grije svemirsko sunce, izvan nje ono naprosto samo titra, pravilno i bezútno titra — — — Pusti nas; kudgod nas dovede život, hoćemo da ostanemo djeca; takova ćemo i umrijeti. Onda ti slobodno svoju reci!« To znači drugim riječima: čovječe živi i živi i ne brini se za drugo. Ili s obzirom na literaturu: piši kako se žive, ne zalijetaj se, budi realan! Tu je Draženović odbacio umovanje, a naglasio osjećaj, ali to ga nije zavelo, da se poda tom osjećaju izključivo. Život je da se živi, a literatura da ga se opisuje. Život je nešto običnoga, sve je na njemu prama tome važno i značajno ili — ništa. Tako je i Draženović opisivao život. On je jedan od najkonsekventnijih naših realista.

Taj živi smisao za realnost imao je i prerano umrli šlavonac Nikola Tordinac (drug Kozarca). On je opisivao selo i seljake i prevladao sentimentalno-idiličku metodu starije seoske pripovjesti. Njegove seoske pripovjesti su svakako uz one dalmatinca Ive Cipica najrealističnije. Ali Tordinac je ljubio toga seljaka, nije bio onako hladan kao Draženo vić. On je iznio biedu tog seoskog malog čovjeka iskreno, pokazao na uzroke, upozorio na mane, ali sve sa ljubavlju i zabrinutošću. Utjecao je mnogo i na Kozarca i nekoje druge seoske pripovjedače.

Ali i od njega i od Draženovića je svakako interesantniji Gjuro Turić, potomak graničarske vojničke obitelji, a po zvanju pedagog. Turić je mislioc i čovjek pun osjećaja. I on je počeo pisati početkom osamdesetih godina i javlja se sve do danas. Nije ni malo još ocjenjen (kao što ni Draženović), ni dovoljno cijenjen. Samotari i razmišlja, opaža i piše. Svaka njegova radnja je jedna studija, uvijek zahvaća koji problem iz socijalnoga života, uvijek ga zanima nešto što je u našem društvenom životu tipično i važno. On se ne pretvara u stil kao Vojnović, ne riše fiziognomije kao Draženović, nego iznaša tipične pojave, a ne ljude. Ljudi su mu više produktima raznih prilika i sila, negoli pravo odgovorni za svoje čine. Socialni momenat je u njega gotovo jedini uvijek snažno markiran. U tome je Turić srodan sa Kozarcem, ali dok Kozarac pada u sve veći pesimizam, Turić se ga nekako sretno klone. Njegova narav nije tako mekana, u duši je ipak idealista. U tom idealizmu ima izvor i njegova tendencioznost, koja se isticala osobito u njegovim prvim radnjama. Napisao je mnogo manjih crta, skica i studija, a i nekoliko većih radnja (»Pod kabanicom« — »Hrv. Vila« 1884; »Kamo to vodi« — »Balkan« 1888; »Darovi Svijeta« — »Dom i Sviet«; »Tko je kriv« — »Vienac« 1898.), ali u svim tim radnjama

ćemo naći dvije temeljne značajke: izvrstna psihologija i dojamljivo crtanje okoliša. Kod Turića prevladuju figure koje rade u nekoj polusvijesti, poluobmami: obsjednuti su njegovi ljudi ili kakom idejom ili osjećajem, a sve je to gotovo uvijek mračno, nejasno, zagušljivo poput guste, teške magle. Sve njegove osobe kreću se u toj magli, a nekoje i u potpunom mraku. Savršeno crtanje toga »mraka« i te »psihologije mraka« podao nam je Turić još g. 1884. u crtici »U mraku . . .«. Sve grozote kojima radja ovako stanje duše, sve nam ih crta Turić dubokom istinitošću i iznaša vrlo sugestivno. Njegov stil nije hladan, Turić nije miran crtač, on hoće da djeluje i odatle njegova silna sugestivnost. Ali on ne navodi obično jasno uzroke zlu, on ne pokazuje prstom na krivce — daje da naslutimo, da sami tražimo, on nas potiče, on nas sili da se zamislimo u razne pojave našega života. Osim toga Turić crta uvijek, isključivo našeg hrvatskog čovjeka i naše prilike, te je jedan od naših najčistijih »počvenika« kako bi to Rusi kazali. U njega nema puno elegancije, ali ima snage i istine, njemu je manje stalo do umjetničke forme, ali pošto se trzi da mu forma odgovara milieuju i svrsi, da bude kolorit i istinit i sugestivan, to su i najmanje njegove stvari i umjetnički vrijedne. Turić je najbliže od svih naših pisaca Tolstoju, onom Tolstoju koji je napisao »Smrt Ilijića« »Gospodara i slugu«, seljačke pripovjesti i slične stvari. Turić je osim toga od svih ovih specijalista ponaj-generalniji. Turić nije poetična duša, on je — poput svih Ličana — više racijonalističan, on razmišlja, ne zalijeće se, težak je i mrk, uvijek ozbiljan i samostalan. Karakterističan je za njega njegov veliki putopis »Iz Njemačke«, gdje očito prianja uz protestantski racijonalizam. Taj smjer zastupa i u pedagogiji, a sve dobre strane takovog duševnog razpoloženja ogledaju se i u njegovom pripovjedačkom radu. Tomu imamo da zahvalimo, što nema ni u njega kao ni u Draženovića sentimentalnosti.

Ali u daleko je većoj mjeri prenasučen sentimentalizmom drugi jedan pisac — Vjenceslav Novak, jedan od najplodnijih naših pripovjedača. Ta plodnost mu je u mnogom i škodila, razvodnila je njegove radnje, razrijedila njegove slike, oslabila dojam, a što je glavno: nije mu dala da si uzavrši tehničku i psihološku stranu svojih radnja. Tehnika mu je vrlo šablonska, psihologija površno obradjena i ako se ne može reći da je uvijek neispravna. Novak je napisao i sjajnih stvari (kao što su n. pr. »Pavao Šegota« — »Nikola Lovretić« i osobito »Poslednji Stipančići«), ali u onoj silnoj masi njegovih radnja, nekako se gotovo gube. Čini se osim toga, da on piše i

odviše za široku publiku. Novak je jedan od onih pisaca koji složiše kompromis između tražbina publike i tražbina umjetnosti. Njegov blagi, idealistički nafarbani realizam (na način n. pr. jednoga Coppéeja) njegovi umirni, kompromisni završetci, blijeda karakterizacija, prilična ograničenost njegovih sujeta i figura, sve to otima Novaku ono što bi on po svojem talentu mogao bio dostići — vijenac umjetničke slave i individualnog znamenovanja. Čovjek vidi gotovo svagdje tragove tom njegovom talentu, ali umjesto da ga još tiska i zgušćuje kao Vojnović, on ga homeopatski razredjuje. Njegova domena jesu pripovjesti iz Podgorja (kraj Senja) i Senja. A i uz najbolju volju ovako ograničenu gradnju ne može se izrabiti za toliko pripovjesti vrlo lako i brzo. Novak je opisivao i inteligenciju i puk i ti opisi i ako nješto blijedi, u čitavoj svojoj masi, u svem radu Novaka, daju nam dosta tačnu sliku njegovoga kraja. On je nekoje tipove i pojave htio i generalizovati, ali je pri tome za sredstvo generalizovanja imala služiti više sentimentalnost čitalaca nego li jaki stvaralački nagon pisca. Tko bi htio Novaka pravo ocijeniti, morao bi uvijek imati na umu njegov odnošaj prema publici, pa ga s toga gledišta ocijenjivati. Novak nije nikakova izrazita književna personalnost, u njega nećemo naći unutarjnega razvoja, on nema vlastite, teškom si mukom izvojevane filozofije. Realističku je tehniku (i to ne uvijek konsekventno) prihvatio — jer je takovo doba, u kojemu piše. U ljudi ovake vrsti je nagon za pisanjem jači od nagona za stvaranje: ne mogu da u sebi zadrže jedan sujet dugo vremena — odmah ga dadu na javu. Kod pisanja im pomaže rutina, ali oni su često i žrtve te rutine. Neću kazati da je i kod Novaka uvijek tako, tek sam htio da upozorim na pogibelji ovakovog pripovjedaštva. Među ovakovim piscima nema doduše jakih individualiteta, ali im često pojedine stvari izvrstno uspiju. Tako ima i u Novaku par radnja, koje se mogu mirne duše uvrstiti u antologiju najboljih naših stvari. Ali vidi se da su te stvari »uspjele«, da su plod sretnoga momenta, a ne konstantnog, uvijek jednako napetog duha.

Medjutim nije Novak sam koji ovako radi. U ovu vrstu kompromisnih pripovjedača možemo uvrstiti od novijih: Ivana Devčića, Osman-Aziza, Car-Emina, donjekle i Jagodu Truhelku, Kristijanu Solvejgsovu pisce historijskih pripovjesti i romana: Davillu, Dragošića, onda još Mulabdića, a od starijih Becića Ferdu, Jorgovanića Rikarda, a i Kumičića i ako je on od svih ovih pisaca najtemperamentniji.

(Konec prih.)

Noviji hrvatski pripovjedači.

Za »Ljubljanski Zvon« napisao Milan Marjanović.

(Konec.)

vi ovi, do sada spomenuti pisci, razvili su se, kako već rekoh, već u osamdesetim godinama, ali nije ni jedan od njih ocjenjen, a mnogi ni pravo uvažavani. Naša je kritika, koja je do nedavna bila većinom nekrološka (pisale se naime estetske ocjene i biografska data tek iza smrti koga pisca), mnogo je skrivila našoj literaturi. Dnevna se kritika zadovoljavala sa par stereotipnih fraza, a većeg ocjenjivanja savremenih djela nije bilo. »Vienac« je u osamdesetim godinama frontirao proti realistima, kao što to čini danas proti »Modernoj«, te je tek u drugoj polovici osamdesetih, pošto su pali organi mladjih realista »Hrv. Vila« i »Balkan«, postao realističkom listom. U kritici se isticali ponješto Šrepel, Pasarić, Inhof, a kasnije Jakša Čedomil, ali oni (osim Šrepla) većinom su aplicirali na naše pisce tražbine Tainea, Saint-Beva, Ozjelinskoga i Brandesa, a kritiku do prave, tražene visine nisu doveli. I tako su bili pisci prepušteni sami sebi. Kako sam već spomenuo, nije došao sa velikim teorijama, a što ih je bilo, bile su na prosto ekscerpti stranih kritičara. Naš realizam je nastupio produktivno. Ali kao što nije ni on istupio kritički, nije ni izazvao veće, stvarnije, samostalnije i dublje kritike, to je učinila istom »Moderna« u drugoj polovici devedesetih godina. Osim toga se nije ni izdavalo mnogo knjiga, a o radnjama, koje su izašle samo u listovima nije se vodila kritika. Od svih naših boljih realističkih pripovjedača izdali su (osim Kumičića, Gjalskoga i Kozarca) svoja djela u većoj mjeri jedino Vojnović, Tordinac, tek ponješto (u »Matici«) Novak, Osman - Aziz, Mulabdić, Matoš i još koji, a n. pr. Turić i Draženović nisu izdali nego po jednu knjigu, Livadić isto (»Zapreka«), Borota jedan roman (»Ljetne noći«) i jednu pripovjest. To stanje stvari uplivalo je na tip hrvatskog pripovjedača veoma znatno: hrv. pripovjedač ne žive redovno u Zagrebu, žive osamljen, za sebe se razvija, nije literat po zvanju, nego u neku ruku diletanta, a u svemu gotovo autodidakt. Do njega ne dopire mnogo od bujnog duševnog života svjetske literature, ali ono malo što dopire, on u svojoj samoći preživa dugo i dugo. Iz njegovih radova izlija veliki prirodni, ali obično nediscip-

lirani dar, neki laki naivitet i teškopadnost. Ta prilikama uzgojena svojstva, spojena uvijek sa plemenitim pregnućem očuvala su kod mnogoga pisca njegov individualitet i kolorit, ali su pustila da zakržljaju ili bar da se dovoljno pregnantno ne istaknu idejne strane te osobnosti. Ali što je ovdje najvažnije, te su prilike uplivala tako, da su radovi tih pripovjedača nekako fragmentarni, bez većih koncepcija, bez široke kulturno-idejne baze, bez viših općenih pretenzija, bez velikih ciljeva. Zato i izgledaju ta djela kao nešto malo znamenovnog, za to i nisu naši ljudi vidjeli u našoj novijoj literaturi onog bujnog krepkog života duha, kako se javlja u drugim velikim literaturama, te su taj domaći rad omalovažavali. Ali ako promotrimo stvar dobro i iz bližega, to ćemo se lako uvjeriti, da je sva ona svojstva, koja čine strane pisce europskima, otkrila i publici predočila — kritika, a da bi takovih svojstava i crta mogla valjana i samostalna kritika i u naših pisaca dovoljno otkriti i još ih više u pisaca uzgojiti, izazvati i potaknuti. Ambicija (ako nije pretjerana) je za pisca potrebna, a u premnogo naših pisaca te plemenite, nužne ambicije ne vidimo: oni se nisu znali nametnuti publici i izdavati kritiku. Ta se crta opaža osobito u starijih realista. Ali to im sve ipak ne umanjuje cijene. Treba samo znati naći jezgru, pa ćemo se ubrzo uvjeriti, da možemo biti sa našim realizmom baš zadovoljni i ako nam nije dao ni jednoga genija, i ako je iznio tek nekoliko talenata prvoga reda. Naš nam je realizam u pripovjesti donio dobar broj valjanih radnja i par izrazitih individualiteta, koji još čekaju na ozbiljni studij.

Od pripovjedača devedesetih godina osobitom se otmjenošću ističe Vladimir Borota. Pisao je crte iz bosanskoga i iz salon-skog života, obazirući se poglavito na psihološku stranu sujeta. Borota nema u svojim radnjama izrazite tendencije, ni moralne ni socijalne, izrazit je psiholog Bourgetove škole. Traži i s ljubavlju obradjuje općeljudsku stranu u svojim tipovima. To općeljudsko traži i u pučkim sujetima. Njegova je najveća i najdotjeranija radnja »Ljetne noći«, psihološki roman pisan osobitom elegancijom i istinskom dubokom analizom. Borota spada, kao što i Ivo Vojnović među onu vrstu aristokrata pisaca, kojima je literarni rad mila zabava u dokolici. Malo rade, ali im je literatura tako snažna pasija, da je se prihvaćaju veoma zdušno i obradjuju svoje predmete dugo i temeljito. Ako pravo uzmemo, to su velika većina naših književnika ovakovi književnici iz pasije, ali dočim nekoji pišu iz nekakove nutarnje idealne, plemenite potrebe, ova vrsta aristokrata, nema ka-

kovega konkretnoga cilja pred očima, niti hoće da na koga djeluje. Ljudi su to europski, zapadno naobraženi, koji literaturu shvaćaju nekako »l'art pour l'art«-ski. Među takove pripovjedače spada i Borota. Nije u stilu tako dotjeran kao Vojnović, ali ima nešto od njegove odmjerivosti i konciznosti. Voli ponosne, krepke karaktere, duboke emocije, izabrane duše. Nije pisac svagdašnjega života, gleda na njega nekako suvereno, s visoka. Ljubi apartnu poeziju lijepih mirisavih ljetnih noći, ljubi rafinirane afekte i nema sentimentalnih erupcija. Hoće da bude hladan, biran i otmjen, ali nije blaziran niti pretjeran. Osim sa jednom malom vanredno interesantnom crticom (u »Životu«) već se nije nekoliko godina javio. Kažu da piše oveći roman. Nije još postigao vrhunac svog rada, niti je još sasna ustalio svoj smjer, ali ga možemo svakako da ubrojimo u red izabranih naših salonskih pisaca novije škole.

U novije se je doba liepo razvio Branimir Livadić, koga bi mogao nazvati specialistom za ženske stvari. Livadić je u prvom redu, kao što i Borota psiholog, kabinetni psiholog, koji ne govori masi, koji se ne laća velikih problema. On je psiholog svagdašnjosti, psiholog ženskoga srca. Njegove radnje čine utisak, kao da su to potanki prinosi, istraženi dokumenti, obradjena gradja za kakovo veće djelo, za kakovu veliku psihologiju. Na veća djela se Livadić ne daje, za to je nekako pretrom. U njegovim studijama nema mnogo radnje, zvedena je na minimum. Sve se obično koncentrira oko jednoga momenta, usudnog momenta u životu onoga objekta, koga analizuje. Nema u njegovom stilu ništa retoričkoga, ništa kićenoga, nema tu kakove samostalnije poezije, njega zanima više sama »stvar«, sam pojav i njegovo jasno, koncizno, gotovo znanstveno prikazanje, nego li poetička ili idejna strana tog sujeta. Sve je tu odmjereno, sve zgusnuto, ništa nepotrebnoga, nikakove retorike, kazano je i dobro markirano samo najnuždnije, najvažnije. I na njega, kao što i na Borotu, morala je uplivati Bourgetova psihološka metoda, a pomešto i Tolstojev smisao za realno shvaćanje psiholoških fenomena. Tendencija se gotovo nikada ne ističe, a u najviše je slučajeva kod Livadića i nema. Kao što nije Livadić esteta, tako je isto još manje moralista ili socijolog. Socijalna ga strana sujeta zanima samo u koliko dolazi u savez i u koliko utječe na psihološku stranu, a moralnu, strogo etičku stranu naprosto pušta s vida. Njegova psihologija na to prelazi često u fiziologijsku analizu. Život, obični život malih, neznatnih ljudi, to je što njega zanima. Život, koji razaza iluzije, nade, uspomene, čovjeka i njegovu sreću ili život koji daje sreću,

malu sreću maloga čovjeka. Livadić je od svih naših pripovjedača najbolje i najčišće iznio svagdašnjost bez ikakih aluzija na nešto što bi išlo preko te svagdašnjosti, bez sentimentalnosti i bez naivnosti, bez sugestivnosti, kao što ju voli Turić, bez finesa Borote, bez poetizovanja Gjalskoga, bez melanholije Leskovara, bez tvrdoće Vojnovića, u tome je bliz donekle Draženoviću, samo što je od njega još specijalizovaniji. I ako ovaki strogi specialiste ne daju velikih djela, potrebni su i korisni i na njih se i njihove rezultate može čovjek mirne duše osloniti.

Gotovo potpuni antiped Livadićev je A. G. Matoš, savršeni bohème, pripovjedač kod koga neznaš gdje počima san a gdje prestaje java, kod kojega se čudno i u naj bizarnijim slikama miješa prebujna, gotovo bolesna mašta sa još pustolovnijim životom. Izdao je dvije knjige pripovjesti (»Iverje« i »Novo Iverje«), koje su u našoj literaturi i po sujetima i po načinu obradbe — unikum. Bio je djak i nije svršio gimnazije, pošao u vojnike i desertirao, bio zatvoren u Petrovaradinskoj tvrđnji i pobjegao prešav Dunavom u Srbiju, bio je urednik lista od koga je izašao tek jedan broj, bio je virtuoz na cellu, pošao iz Srbije u Švajcarsku, pa sada — kako sam kaže — »gladuje u Parizu«. Ne smije u domovinu, koju žarko ljubi; ruga se svima i sebi samomu, karikira sve a nežan je ali i brutalan ujedno, realan i romantičan. Piše feljtone i pripovjesti, kritike i »uštipke«. Sve je to u njega improvizovano, sve »impromptu«. Naučio je mnogo od genijalnog i abnormalnog Amerikanca Poe-a, ali ima kod njega i vrlo mnogo samonikloga. Matoš je neobuzdan talenat, nezna prave mjere, ali u toj neobuzdanosti ima mnogo genijalnih crta. On je virtuoz u potpunom smislu riječi, kao što to još nije bio dosada ni jedan hrvatski pripovjedač. Njegov stil je mješavina istočnjačke žarolikosti, bujnosti, maštovitosti sa zapadujačkom rafiniranosti. Njegov je stil u cijeloj novijoj hrvatskoj knjizi najblještaviji, najsajniji, on vlada jezikom kao malo tko, on je neiscrpivo vrelo najbizarnijih i najgrotesknijih figura, ali ujedno najnježnijih riječi, najsanjivijih akorda duše, najmodernijih diferencovanosti. U njega se miješa ozbiljnost sa žalom, objest sa stravičnošću, njegova je psihologija sasma, abnormalna, njega sujeti najčudniji. Veće mu stvari ne uspjevaju toliko u cjelini koliko u detalima, dočim su mu nekoje manje stvari savršenstvo miniaturnog umijeća. Matoš zna da pronikne u duh stanovitoga milieu-a i sujeta, njegov ton se prilagodjuje tom sujetu, njegov pripovjedački tempo kipi i buji, teče uvijek u nekom osebnom, predmetu primjerenom ritmu, te

Lao-tsi je tudi v politiki »laudator temporis acti.« On veruje, da je bilo v starih časih razmerje med ljudstvom in vladarjem boljše. »Takrat je ljudstvo vedelo, da ima vladarja nad seboj, toda teže njegove vlade ni čutilo. Nasledniki starih vladarjev so bili dobrotljivi, zato so jih ljudje hvalili in ljubili, poznejših so se jih bali in nazadnje so svoje vladarje sovražili. Tako se da slediti počasno propadanje do nove dobe, in le za najstarejših vladarjev je ljudstvo lahko reklo o sebi: mi smo svobodni. Prepustimo torej vse svobodnemu razvoju, vrnimo se še v ono otroško nevednost. Kajti že to, da se ljudstvo zaveda svojih dolžnosti, svojih pravic, dobrih npravov, da, tudi zvestoba podanikov sama — je že znamenje propadanja. Zato: Stran s svetostjo, stran z modrostjo, in blagor narodov se bo postoteril. Stran s humanostjo, stran s pravičnostjo: in ljudstvo se bo vrnilo v otroško pieteto in ljubezen. Odložite zvičajnost, v stran s koristolovstvom: in tatov in roparjev ne bo več!«

Krotenje strasti v ljudstvu je najboljše sredstvo, da si pridobi država mir in moč: »Ne preveč čislati modrecev, to občuva ljudstvo zavistnosti. Ne preveč čislati težko pridobljenega imetka, to občuva ljudstvo tatinstva. Ne iskati tega, po čemer hrepenimo in kar ne pomirja srca. Zato sveti človek, kateri vlada, izpraznjuje svoje srce, napolnjuje svojo notranjost, slabi svojo voljo, krepi svoj tilnik. On dela vedno tako, da ljudstvo nič slabega ne spozna in da po ničemer ne hrepeni, on dela tako, da se ti, ki znajo, ne drznejo tega storiti.«

Popolnoma umevno in čisto v soglasju z vsemi njegovimi nazori je Lao-tsijevo stališče glede vojske. Nekoliko izrekov iz Tao-tekkinga nam dovolj pojasni njegov odločni odpor proti orožju in vojnemu nasilju: »Čim več ostrih orodij ima ljudstvo, tem bolj je zemlja (dežela) vznemirjevana. Kdor druge premaga, ima moč, kdor se be premaga, je srčan. Kdor ima Tao za svetovalca pri vladanju, ne čini državi nasilja z orožjem. Kajti tako dejanje se često vrača (sc. k provzročitelju). Kjer so taborile vojne čete, raste osat in trnje. Po velikih vojskah pridejo gotovo leta bede. Dobri zmaguje z dobrim, in s tem mu je zadosti, on si ne upa delati nasilja. On zmaguje, pa ni ošaben, zmaguje, a ne triumfuje, zmaguje, pa se ne povišuje, ne more drugače kakor da zmaguje; zmaguje, a ne nasiljuje. Orožje je orodje nesreče, nikakor pa ne orodje modrega. Če se ne more (modrec) izogniti nujnosti, da ga rabi (orožje), mu je vendar mir največje blago. On zmaguje, pa nerad. Kdor je mnogo ljudi usmrtil, naj jih objokuje z bolestjo in sožaljem. Kdor je v bitvi zmagal, temu bodi dan zmage praznik žalosti.« Množica citatov in

stvari natkriljuju i prvu knjigu. Možda nije dobro ni to što previše piše, jer uz dosta ograničeni krug u kojemu se njegove pripovjesti kreću, kako će se i brzo iscrpati. U preludiju k prvoj knjizi zanosnom je pjesmom u prozi pozdravio prirodno si selo, koje će ga okrijepiti, koje će mu dati sokova života i zdravlja. Mnogi su očekivali prema tomu u njemu nekakovog novog propovjednika prirodnštva, ali on to nije postao, on je i nadalje crtao samo s ljubavlju prirodu i život prirodnih ljudi primorskoga kraja. Navrat k prirodi nije proveo u svoj njegovoj širini i dubini, ostao je specijalista, nije digao svoje duševno raspoloženje do konsekventnog kulturnog ideala. Ali nema sumnje da je osvježio seosku pripovjest, da ju je digao često do prave umjetničke visine, da je unio u literaturu neprisiljeni dašak blage i okrijepljujuće poezije realnosti. U ostalom ni on, kao što ni većina pripovjedača devedesetih godina nisu ni iz daleka još dovršili svog razvoja i rekli svoju posljednju riječ. Sve su to još mlađi ljudi, većinom tridesetih godina. Svi su ovi do sada spomenuti pisci imali izrazito umjetničke ili psihološke intencije, a koliko se i isticala socijalna strana, nije imala didaktičkih namjera. Ali pripovjedači kao što su Osman-Aziz, Mulabdić i Car-Emin, imaju izrazitu didaktičku ili političko - narodnu tendenciju.

Osman-Aziz (Osman Hadžić i Ivan Milićević), koji nastupaju kao jedna književna osobnost, lijep su primjer literarnog zajedničkog rada muslimana i katolika. Izdali su već dosta knjiga u »Matici« i napose, a ima njihovih radnja i po raznim listovima. Sav njihov rad provejava jedna misao: prikazati prelaz iz staroga u novo doba kako se javlja u hercegovačkih muslimana. Prikazuju taj prelaz vjerno, iznašaju ga u najraznijim oblicima, pokazuju kako se očituje kod raznih zgoda i kod najraznijih tipova, a uvijek sa didaktičnom namjerom: eto tako ćemo svi propasti, tako neide, eto vam tužnih primjera, popravite se, prilagodite se novomu vremenu i novim prilikama, postanite novi ljudi, prosvjetlite se i, što je glavno, primite se rada, ozbiljnoga rada i ne živite u obmani. Prema tome su udešene sve njihove pripovjesti. Njihove su radnje socijološke studije u markantnim primjerima, studije pisane sa očitom, jednostavnom i jasnom tendencijom. Na umjetničku stranu ne polažu toliku važnost i ako se ne može mnogim radnjama poreći i umjetnička cijena. Ali ta cijena ne prelazi granice mediokriteta. Osim toga i psihologija prečesto hramlje, gubi se u šablonskim opazkama te je previše blijeda, kao što to uvijek biva kad ovakih didaktičkih radova. Njima je uvijek na umu neka stanovita mana muslimanskoga karaktera ili

odgoja ili uredbe ili koji krivi nazor ili koja zla navika i oni onda pišu pripovjesti, da na jednom ili na više primjera demonstriraju zle i ubitačne posljedice tih mana svojih ljudi.

Uz Osman-Aziza javlja se sve više u novije doba i Edhem Mulabdić, od koga je već i »Matica« izdala dvije knjige (»Zeleno busenje« i »Na obali Bosne«). Mulabdić ima sve vrline i mane Osman-Azizovog pripovjedačkog smjera, tek što je, osobito u novije doba još izrazitiji didaktičar. Zadnja njegova knjiga je n. pr. zbirka samih poučnih, odgojnih crtica, pisanih na način Tolstojevih pučkih pripovjesti, veoma krasnim narodnim stilom i jezikom. Realističkom je tehnikom prikazana željezna logika života, sve je poučno ali tako naravno, tako jasno i živo, da možemo te njegove radnje ubrojiti u najbolje stvari te ruke u našoj literaturi. Mulabdić je osim toga pokazao u svojem »Zelenom busenju« crtajući okupaciju Bosne, kako se dojmila muslimana, i velikih umjetničkih sposobnosti. Pokazao je tu takav realizam i takovu trijeznost u promatranju života i zgoda, da možemo nekoja od prvih poglavlja te knjige (u kojima opisuje prve glasove o okupaciji, prvo bunjenje i prve sukobe te uzrujanost pučanstva), — ubrojiti među najizabranije stvari naše novije pripovjesti. Ali se kod obojice ovih muslimanskih pisaca opaža jedna zajednička mana: oskudnost fabule i šablonska psihologija. Crtanje milieua i prilika ispada redoma vrlo dobro, te zasjenjuje sve ostalo, a piscima neda, da posvete svoju pažnju i unutarnoj strani svoje radnje. Sve ih zanima samo sa socialno-narodne strane, svi su zaokupljeni žalosnim faktom propadanja naroda, traže uzroke, pokazuju ih kao što i predočuju njihove posljedice, ali to sve nekako ostaje na površini. Rijetko, gotovo nikako nećemo naći u njih, da ih interesira jedan slučaj ili jedan tip lih kao čovječji, kao psihološki problem, kao pojav u koga bi se zadubli u rad samoga njega te iz tog studija crpili širokih misli, općenitih opažanja i pogleda na život u opće. Oni imadu uvijek neki praktični cilj pred očima, ne uronjuju u život rad života, već rad toga cilja, umjetnost im je samo sredstvo, malo se obaziru na ono što je u pojedincu čovjeku občečovječanskoga.

Sve to opažamo i kod istarskog pripovjedača Car-Emina. Uveo ga je u literaturu Katalinić-Jeretov, s kojim je zajedno izrađivao svoje prve radove, ali je naskoro počeo da samostalno istupa. I ako ima u njega amo tamo po koji trag Kumičića, to je on po vrsti svojih radova bliži spomenutim muslimanskim piscima, ali je od njih temperamentniji, osjećajniji, te se u njega često opaža da

voli laki Daudetov sentimentalizam. Nekoje njegove manje stvarce (gotovo sve politički-nacijonalno tendencijozna) hoće da se približe nekim Daudetovim »baladama u prozi« kako ih neki kritičar nazvao. O Caru se još ne može mnogo kazati, jer je ove godine tek izdao svoju prvu ovelu pripovjest (»Pusto ognjište«), ali je i tu već pokazao mar i zdušno nastojanje da dobro izradi stvar i da sve što više psihološki motivira. To mu je u prvom dijelu radnje i uspjelo, ali u drugom kao da je klonuo, te se nije pravo mogao da snadje i ako je karaktere dobro intuirao.

Supruzi Lovretić, šlavonci, koji su pred par godina bili upravo poplavili naše listove, svojim pučkim pripovjestima nisu toliko koristili literaturi, koliko filologiji i folklori. Što se tiče filološkoga bogastva, to ćemo ga moći naći u najobilnijoj mjeri kod pripovjesti Dalmatinca Don Ilije Ujevića, koji je od dvije tri godine amo počeo da piše. Ali ni on neće u literaturi zapremiti kakovo važnije mjesto. Spomenem li još dobrog pisca seoskih novela Nikolu Simića, koji je pisao pri kraju osamdesetih i na početku devedesetih godina, te uredjivao dalmatinsku »Iskru«, pisce ličkih historičkih i savremenih pripovjesti bez veće cijene Ivana Devčića i Bogdana Krčmarića, spisateljicu feljtonističkih pripovjesti Zagorku (»Obzor«) i Štefu Iskru (»Narodne Novine«), Milenu Pokupsku, te autoricu dubrovačkih priča i pripovjesti Kristijan u Solwejgs-ovu, te nadarenog mladog Sl. Ritig-a, pa lijepi niz slavonskih pripovjesti Srdjana Tucića, kao što i nekoje vanredno uspjele primorske portrete Milana Šenoae, mislim da bi nekako bio istaknuo glavnije radnike na polju savremene lokalne novele. Tucić se je uz to okušao i u psihološkom romanu, ali čini se da to nije njegovo polje. Moram još istaknuti Jagodu Truhelku, čije je zadnji veliki historijski roman »Vojača« svakako najbolje pripovjedačko žensko djelo u našoj knjizi te pisca markantnih, duhovitih crtica »Moderne legende« — Napoleona Špuna-Štrižića, u koga je oštro oko i elegantan lapidarni stil, dočim historijske velike pripovjesti Higinia Dragošića (»Crna kraljica«, dva debela svezka) i Hinka Daville imati će doduše nekog uspjeha u romantičkoj publici, ali u literaturi neće ostaviti tragova.

Ne tvrdim, da sam spomenuo baš sve novije hrvatske pisce, a naročito nisam spomenuo radnja starijih pisaca, koje su u to doba izašle, niti sam spominjao pisce crtica ali držim, da si iz te skice možemo da stvorimo nekakov sumarni pojam o našoj novijoj pripovjedci.

Vidimo tu dvije grupe pisaca, od kojih su jedni više umjetnici, a drugi didaktici i tendenciozni. Vidimo da su gotovo svi ti pisci specialiste, da su slabiji specijaliste pojedinoga kraja, a bolji specijaliste kojeg smjera ili koje grupe obćenitih pojava. Od svih se ističu Vojnović, Turić, Borota i Matoš. Oni su u pravom smislu riječi po svom karakteru i generalnosti europski pisci a ipak uz izrazite nacionalne oznake. Vidimo da se u novije doba nekako ne javljaju valjani pripovjedači većeg stila, da se pripovjest lokalizovala i da se više crta milieu nego li individ ili tip. Stil je u novijoj pripovjetci poprečno dosta dotjeran, fabula dosta mršava, analiza glavna stvar, ali nam ta analiza ne daje dubokih velikih djela, nego više manje fragmente.

Uzmemo li sve ovo u obzir, pa se sjetimo još onih prvaka i predstavnika, spomenutih u mojem lanjskom članku, te liričara, to možemo biti zadovoljni s našom novijom literaturom, a po gotovo sa realističnom periodom. Ali ta perioda nekako izmiče, nema podmladka, zavladała kriza. Moramo zato očekivati, čim i ta kriza mine, novi razmah i u pripovjetci, kao što ga navještuje i naša novija poezija.

Brez zamere!

Devojki dve jaz imam sedaj,
obe sta lepi in mladi,
obe me hočeta za moža,
obe me imata radi.

Če bil bi Turek, tedaj bi šlo,
obe bi spravil v harem,
a ker sem kristjan, tedaj pa, sevé,
to zame prevelik je jarem.

Najbolje, če gresta narazen obe,
in jaz kar v sredi skozi . . .
Če pridemo kdaj spet skupaj nazaj,
tedaj mi pa Bog pomozil!

Fran Valenčič.

